

SIYASÎ İLİMLER ve HUKUK

TÜRKİYE'DE HUKUK DEVLETİ ANLAYIŞI (*)

Yazanlar :

Prof. Dr. Tahsin Bekir BALTA

Prof. Dr. Hüseyin Nail KUBALI

I. — Hukuk Devleti Kavramının Türkiye'deki rolü :

Türk hukuk sistemiyle kara Avrupası hukuk sistemleri arasında mevcut bağ dolayısıyla Türkiye'de alman menşe'li Avrupa Hukuk Devleti anlayışı revaçtadır; bir süredenberi de, hem hukuk sahasında, hem siyaset alanında önemli bir rol oynamaktadır.

Kavram, Alman doktrininden iktibas yoluyla önce İdare Hukuku doktrini tarafından ele alınmış, sonra Âmme Hukukunun öteki dallarında da benimsenmiştir. Gerçi asıl önemli rolünü İdare Hukuku alanında oynamaktadır. Gerçekten Türk doktrini de Alman doktrini gibi, İdare Hukukuna temel olan ana fikirleri, yani idarenin kanunîliği ile kazaî mürakabesi prensiplerini bu kavrama izafe etmektedir. Fakat kavramın rolü yalnız doktrin sahasına inhisar etmiyor. Türk Danıştay'ının kazaî kararlarında da, şüphesiz doktrinin tesiriyle, zaman zaman gerekçe olarak kullanıldığı oluyor. Nitekim şekil bozukluğu iddiasıyla açılmış bir iptâl dâvasında, bahis konusu meseleyi kazaî mürakabe dışında tutan bir kanun hükmünü Danıştay, hukuk devleti anlayışına dayanmak suretiyle daraltıcı bir şekilde mânalandırmıştır. Danıştay bu kararında, bütün idarî işlemlerin kazaî mürakabeye tâbi olmasını, — Hukuka bağlı devlet diye adlandırdığı — hukuk devleti anlayışının en karakteristik esaslarından biri sayıyor; bu esası, Türk Anayasasının 51. maddesinin zımının-

(*) Bu yazı, Milletlerarası Hukuk Derneğinin, «batı anlayışına göre hukuk devleti» hakkında, 8 - 16 Eylül 1957 de Chicago'da tertiplelediği kologiyuma fransızca olarak sunulmuş olan raporun türkçesidir. Tercüme eden : Özer Ozankaya.

da mündemiç telâkki ediyor ve anılan kanun hükmünün bu esasla bağdaşır şekilde yorumlanmasını gerekli buluyor. Bu düşüncelerle, hâdisede kazaî mürakabeyi bertaraf eden kanun hükmünü, idarî işlemin sadece takdir unsuruna taallük ettiği, binaenaleyh işlemin öteki cepheleri ve bu arada şekil bozukluğu bakımından kazaî mürakabeyi kaldırmadığı tarzında mânalandırıyor (1).

Türk Danıştay'ının Hukuk Devleti kavramından faydalandığı daha başka hadiseler de vardır. Ezcümle bir idarî muameleyi iptal eden kazaî kararları idarenin makul bir süre içinde uygulamamasını Danıştay, Hukuk Devleti anlayışıyla bağdaşmayan, dolayısıyla devletin sorumluluğunu gerektiren ağır bir kusur saymaktadır (2).

Bir süredenberi Hukuk Devleti kavramı siyaset alanına da girmiştir. İktidar değişimiyle sonuçlanan 1950 seçimleri akabinde, Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisini ilk açış konuşmasında, anılan seçimlerin «Hukuk Devletinin tam temellerini, hiç bir kuvvetin sarsamayacağı bir şekilde atmış olduğunu» belirtmiştir (3).

Bugün muhalefet çevreleri, kavramı günlük parola haline getirmişlerdir. Meclis kürsüsünden gazete sütunlarına ve siyasî toplantılara kadar her fırsatta, hukuk devleti anlayışını dile getiriyor ve savunuyorlar. Hukuk Devleti kavramı bazı siyasî partilerin programlarında da yer almaktadır. Bu partilerden birinin programı (a) «Hukuk devleti esası, mahkeme bağımsızlığına ve bu da yargıçların güvenliği şartına bağlıdır» demektedir. Aynı program (b), çoğunluk partisinin, yasama kuvvetini kendi tek taraflı görüş ve arzularına göre kullanmasını, idarî işlemler aleyhine kazaî müracaat yolunu kapayan kanunlar çıkarmasını reddeder-

(1) Danıştay Karar Dergisi, Cilt 50 - 53, s. 112, 1950.

1948 tarihli bir kanun, bir bakanlığın memurları arasında, belli bir süre içinde tasfiye yapılmasına müsaade etmiştir. Kanuna göre tasfiye bir bakanlık komisyonunca kararlaştırılmalı ve bakanın tasvibine sunulmalıydı. Böyle bir komisyonun üyelerinden birinin, tasfiyesine karar verilen bir memurla şahsî ihtilâf halinde olduğu görüldüğünden, Danıştay bu hususun, kanunun susmasına rağmen, böyle bir komisyona hakim olması gereken tarafsızlıkla bağdaşamayacağı sonucuna varmış ve alınan tasfiye kararını iptâl etmiştir.

(2) Danıştay Kararlar Dergisi, Cilt 59, s. 227, 1953; C. 66, s. 106 (1954).

(3) Resmî Gazete, 2.11.1950.

(a) CHP programı m. 17 (Bu not türkçe metne eklenmiştir.)

(b) CHP programı m. 19 (» » » » »)

(c) Eski Hürriyet P. Prog. m. 14 (» » » » »)

(d) Eski Hürriyet P. Prog. m. 19 (» » » » »)

ken yine bu hukuk devleti prensibine dayanıyor. Bir başka siyasî parti (c) programında da, yargıç için hukuk devleti prensibinin gerektirdiği güvenliğin, anaya müesseseleri yoluyla sağlanması isteniyor. Aynı program (d), hukuk devleti anlayışı ile, âmme idaresinin siyasî partiler karşısında tarafsızlığı arasında bir bağ kuruyor.

II. — Hukuk devleti kavramının unsurları :

Hukuk devleti, aslında belirsiz olan, sadece izafî bir anlam taşıyabilen kavramlardandır. Bu itibarla değişik şekillerde yorumlanabilir. Nitekim Kara Avrupası görüşü ile Anglo - Amerikan «Rule of Law» (= hukuk hükümranlığı) anlayışı arasında ayrılıklar bulunduğu gibi, Almanya'da olduğu üzere, aynı memleketin içinde bile hukuk devleti kavramı üzerinde anlayış farkları görülüyor. Ancak hukuk devleti kavramının tazammun ettiği fikirler Genel Raporun konusunu teşkil edeceğinden, biz burada yalnızca bu kavramla Türkiye'de ne gibi esasların kastedildiğini ve bunların gerçekleşme derecesini belirtmekle yetineceğiz.

Biraz önce söylediğimiz gibi, Türkiye'nin hukukî ve siyasî hayatında önemli bir rol oynamasına rağmen, hukuk devleti kavramının unsurları konusunda memleketimizde henüz şümulü bir inceleme yapılmış değildir. Bununla birlikte bu konuda şimdiye kadar öne sürülen fikirlerle yapılan tartışmalara göre, başlıca şu üç kaziyeye hukuk devletinin icaplarından sayılmaktadır: İdarenin kanunîliği, kazaî murakabesi ve yargıç bakımsızlığı. Ayrıca hukuk devleti anlayışıyla kanunların anayasaya uygunluğunun kazaî murakabesi arasında sıkı bir bağ görülüyor.

Şüphesiz ki, hukuk devleti kavramına bağlı kaziyeler bunlardan ibaret değildir. Kara Avrupası doktrininde ve bilhassa tâbirin menşei olan Almanya'da öne sürülen mütalâaların ışığı altında, bu kaziyelere iki prensip daha eklemek gerekir: 1) Ana haklar güvenliği, 2) Yasama ve Yürütme kuvvetleri arasında ayrılık. Gerçekten, ana haklar güvenlik altına alınmaz ve yasama kuvveti yürütme organının uhdesinde bulunursa, idarenin kanunîliği kısır kalır. Şu halde hukuk devleti rejimi bu iki kaziyeye sıkı sıkıya bağlıdır. Her iki kaziyeye de, onun temel şartlarından sayılmak gerekir. Türk doktrininin bu yönü belirtmemesi, onun şimdiye kadar bahis konusu kavramı yalnızca günlük amelî meselelere hal tarzları bulmak maksadıyla ele almış olmasından ileri gelmektedir.

5 Şubat 1956 Paris toplantısı raporunda da belirtildiği gibi, hukuk devleti rejiminde önemli olan bilhassa ana hakların güvenliğidir. Bu güvenlik ise, bir yandan bu haklar sahasındaki sınırlama ve müdahaleleri

düzenleme yetkisinin kanun koyucuya hasredilmesini, öte yandan kanun koyucunun da bu hakların özüne dokunamamasını gerektirir. Bunlar da ancak rigide bir anayasa ile kanunların anayasaya uygunluğunun kazaî mürakabesi sayesinde sağlanabilir. Ana hakların özüne ait güvenliğin derecesine gelince, Türk doktrininde bu konuya pek dokunulmamıştır. Fakat, ekonomik alanda özel teşebbüs rejimiyle birlikte mutedil bir müdahaleciliğin ve sosyal alanda da «Refah Devleti = Welfare State» eğiliminin hakim bulunduğu Türkiye'de tercihler, liberal bir hukuk devleti anlayışına değil, fakat daha çok, ana hürriyetler ve kanunîlik yanında, «sosyal devlet» fikriyle bağdaşabilir bir mülkiyet ve özel teşebbüs rejimi sağlayan bir hukuk devleti anlayışına yöneliyor.

Kanunîlik prensibi, devlet ile fertler arasındaki münasebetleri ilgilendiren kanunların genel olmasını ve insan haysiyetine saygı göstermesini gerektirir. Bu husus Türkiye'de genel olarak kabul edilmiş olmakla beraber tatbikatı istisnasız değildir.

Demek ki hukuk devleti kavramının esas unsurları ana haklar güvenliği, kuvvetler ayrımı, kanunların umumîliği, kanunların anayasaya uygunluğunun kazaî mürakabesi, idarenin kanunîliği, idarenin kazaî mürakabesi ve yargıların bağımsızlığıdır. Şimdi bu prensiplerin Türkiye'de ne ölçüde gerçekleştirilmiş olduğunu görelim.

III. — Gerçekleşme derecesi (3 a) :

1. — *Ana hakların güvenliği* : Tâdili mevsuf bir çoğunluğa bağlı olması dolayısıyla rigide bir karakterde olan Türk anayasası, hürriyet, eşitlik ve mülkiyet gibi ana haklar için garantiler ihtiva ediyor. Bu gibi garantiler Türkiye'de yeni değildir. İlk belirtileri 1839 Tanzimat Fermanı'na kadar varır. Bu ilk belirtiler, 1876 tarihli Osmanlı İmparatorluğu anayasasının başlıca bölümlerinden birini teşkil etmiştir. Bugünkü anayasa bunları benimsemiş, hattâ bazı bakımlardan genişletmiştir.

Bununla beraber Türk anayasasında hürriyetler için konan teminat hükümlerinin metinleri, bu hakların özünü pek kapsamıyor. Yalnızca vicdan, çalışma ve mülkiyet hürriyetleri özleri itibariyle bir güvenlikten faydalanıyorlar. Çünkü anayasa, kimsenin dininden, ya da düşüncesinden dolayı takip edilemeyeceğini söylüyor. Olağanüstü haller dışında mecburî

(3 a) Türkiye'de hukuk devleti kavramını gerçekleştiren siyasî ve hukukî müesseselerin, Fransız doktrininin etkisi altında Türkiye'ye girdiklerini ve Fransız sistemini örnek olarak aldıklarını belirtmek isteriz.

çalışma mükellefiyeti ihdasını yasak ediyor. Fakat hürriyetin başka tezahürleri olan şahıs, mesken, seyahat, basın, toplanma, dernek kurma, ticaret ve mukavele hürriyetleri için anayasanın ihtiva ettiği teminat hükümleri, hakim olan anlayışa göre bu hürriyetlerin özünü kucaklamayıp ancak bunların sınırlarını belirtmek yetkisini kanun koyucuya hasretmekle yetiniyor. Kanun koyucunun da, zaman zaman dernek kurma, toplanma ve basın hürriyetleri alanında, aşırı kayıtlayıcı kanunlar isdar ettiği oluyor. Böyle tahditler, çok partili rejimin başlangıç tarihi olan 1945 den önce siyasî hürriyetler alanında vardı, faat o tarihten sonra bu tahditler geniş ölçüde azaltıldı; öyle ki, aşırı sağcı (= dinci, monarşist ve ırkçı) faaliyetlerle aşırı solcu (= komünist) faaliyetler hariç olmak üzere, siyasî hürriyetler esaslı bir şekilde tesis edildi. Gerçi 1954 denberi, hürriyeti kayıtlayıcı bir hareket başgöstermiş bulunuyor. Haysiyet kırıcı söz ve yazıları cezalandıran hükümler genişletilmiş ve şiddetlendirilmiştir. Siyasî partilerin ve öteki derneklerin, tüzükleri gereğince yapacakları toplantılar hariç, seçim zamanı dışındaki siyasî toplantılar, idarî makamların takdirî müsaadesine tâbi kılınmıştır. Bu yasağa karşı kaçamak yolunu kapamak maksadiyle, parti ve dernek tüzüklerinin yapılması ve değiştirilmesi Danıştay'ın denetlemesine tâbi tutulmuştur. Kamu oyunda kuvvetli bir cereyan, bu kayıtların kaldırılmasını ve siyasî hürriyetlerin, anayasa marifetiyle özlü ve tesirli bir güvenliğe kavuşturulmasını istiyor.

Özlü bir anayasa güvenliğinden faydalanan bilhassa mülkiyettir. Gerçekten anayasaya göre kamu yararı için ve peşin tazminat karşılığında ve kanunun müsaadesiyle yapılan istimlâk ve istimval hariç, kimse nin malı elinden alınamaz. Fakat bu anayasa garantisi, bilhassa peşin tazminat konusunda, son zamanlarda girişilen imar hareketleri münasebetiyle kısıntılara maruz kalmıştır. Anayasa, olağanüstü haller için kanunla konan istisnalar dışında, herhangi maddî fedakârlık yüklemegi men'e kadar gidiyor. Bununla beraber, mülkiyet konusundaki anayasa temiantı, her türlü sosyal tedbiri bertaraf etmiyor. Bizzat anayasa, bu rigide prensipten, çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları millileştirmek maksatlarına matuf istimlâkleri istisna ediyor.

2. — *Kanunların anayasaya uygunluğunun kazâi mürakabesi*: Başka memleketlerinki gibi, Türk tecrübesi de, anayasa metninin tek başına yeter derecede müessir olmadığını ve kanun koyucu nezdinde pratik maksatlarını anayasa mülâhazalarına üstün gelebildiğini göstermektedir. Bundan dolayıdır ki Türk doktrininin bizim de bazı şartlar altında katıldığımız önemli bir kısmı, mahkemelerin, önlerine gelen dâvalarda, ana-

yasaya aykırı kanunların tatbikini ihmal ederek, dolaylı bir kazaî mürakabe tesis etmelerini tavsiye etmektedir (4). Fakat, bazı münferid kararlar bir yana, mahkemeler bu yola gitmemişlerdir. Bu durumun esas ve itiraf edilmeyen sebebi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Cumhuriyetin başlangıcındanberi temel müessese halinde oynadığı rolün tabii sonucu olarak haiz olduğu otoritedir. Zaten tüzüklerin bile kanuna uygunluğunun genel mürakabesi, anayasanın ifadesine göre, Büyük Millet Meclisine aittir.

Anılan hukukî doktrine, şu son yıllarda Batı Almanya ve İtalya gibi bazı memleketlerde derpiş edilmiş olan sistemler gibi bir anayasa mahkemesi ihdası lehinde kuvvetli bir siyasî cereyan eklenmiş bulunuyor. Bu cereyan bazı siyasî parti programlarına bile aksetmiştir ve gündün güne sahasını genişletmektedir.

3. — *Teşriî kuvvetle icra kuvvetinin ayrılması* : Bu ayrım Türkiye'de ilk defa olarak, biri seçimli, iki meclisten kurulu bir yasama organı ihdas eden 1876 meşrutiyet idaresiyle denenmiştir. Devamlı olmayan bu teşebbüsten sonra ayrım, 1908 de kurulan ikinci meşrutiyet devrinde, parlömanter hükûmet şekli altında gerçekleştirilmiştir.

Buna karşılık 1924 tarihli bugünkü Cumhuriyet anayasası, 1921 tarihli ihtilâl anayasasına uyarak yasama ve yürütme kuvvetlerinin birliği prensibini benimsemiş, ancak icra kuvvetinin bizzat meclisce değil, hükûmet tarafından kullanılacağını kabul etmiştir. Anayasa böylece, bu iki kuvvet arasında görevsel bir ayrım kurmuş ve parlâmentoya daha önemli bir yer vererek, meclis hükûmeti rejimi ile parlâmanter rejimi bağdaştırmıştır. Fakat gerçekte hakim durumda olan icra organıdır.

İmparatorluk devrinde, parlâmentonun tatilde bulunduğu esnada zuhur edecek olağanüstü müstacel haller için icra organı istisnaî teşriî yetkilerle donatıldığı halde, bugünkü Anayasamız hükûmete böyle bir yetki tanımıyor. Bütün teşriî kuvveti, çoğunluk usulüyle yapılan genel seçimlerden çıkan Büyük Millet Meclisine hasrediyor. Bugünkü anayasa hükûmetin, sadece, Danıştay'ın peşin fikrini aldıktan sonra teferruata ait hükümler koyan nizamnameler yapmak yetkisinden bahsediyor.

Fakat bu teşriî inhisar, istisnaî olayların tazyikine mukavemet edememiş, bu olaylar parlâmentoyu, hükûmete, millî ekonomiyi ve döviz ticaretini kontrol etmek üzere kararname çıkarmak yetkisini vermeğe sev-

(4) Bak. Turhan FEYZİOĞLU, Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi (1951), mukayeseli ve esaslı inceleme.

keylemiştir. Hükûmet birkaç yıldanberi Türkiye'yi saran iktisadî güçlük-
lere çare bulmak maksadıyla bu olağanüstü mürakabe yetkisini geniş
bir şekilde kullanmaktadır.

4. — İdarenin kanunîliği :

a) *Şümûlü* : Anahaklara yönelen idarî müdahalenin, kanunun peşin
müsaadesi şartına bağlı oluşu, anayasa hükümlerinden çıkan bir husus-
tur. Bundan başka, anayasanın açıkça belirttiğine göre memurların sta-
tüsü ve çeşitli hükümlerinin ruhundan anlaşıldığına göre de idarenin
temel teşkilâtı kanun konusudur.

Fakat teşriî tatbikat daha ileri gitmiştir. Sadece temel teşkilât değil,
bir teşkilâtın teferruatı bile çok defa kanunlarla tanzim edilmektedir.
Ezcümle bir çok bakanlıkların iç teşkilâtı organik kanunlarla düzenlen-
miştir. Bu, şüphesiz iyi bir idarenin muhtaç olduğu elâstikiyet ile uyu-
şamıyan aşırı bir kanunculuk teşkil eder. Şimdiye kadar bunun türlü
mahzurları görülmüştür. Meselâ bu şekilde kanun konusu yapılan bir
bakanlık teşkilâtında her değişiklik kanun yapma yoluna başvurmayı
gerektiriyor. Düstur bu konuda bir çok örneklerle doludur. Türk Danış-
tayı bile bu şekildeki kanun hükümlerine aşırı bir mâna atfetmektedir.
Kararların birinde, Maliye Bakanlığı Teşkilât Kanununun, vergi ihtilâf-
larına ait dilekçe ve lâyihalarda imza yetkisini vergi dairesi müdürüne
verdiğine bakarak, onun yerine âmiri durumunda olan defterdarın ilgi-
li dilekçeyi imzalaması sebebiyle bu dilekçeyi muteber saymamıştır (5).

Belirtmeğe değer ki, bu aşırı teşriî tatbikat parlâmentonun kiskanç
davranışından değil, fakat çok defa ilgili bakanlık teşkilâtı içinde istik-
rar endişesiyle hükûmetin gösterdiği arzudan doğmaktadır.

b) *Takdir yetkisi* : Teşriî organ, kendisinin tanzim ettiği hususlarda
idareye, durumuna göre az, ya da çok geniş olmak üzere takdir yetkile-
ri tanıyor. İdare edilenlerin güvenlik ihtiyaçlarının gerektirdiği makul
bir hududu aşmamak şartıyla, idareye takdir yetkisi verilmesinin hukuk
devleti prensibiyle uzlaşamıyacak bir yönü olmadığı şüphesizdir ve bun-
dan şüphe de edilmemektedir. Kanunî hükümler, bilhassa zabıta kanun-
ları, daha önce belirttiğimiz gibi, seçim dönemi dışında idarenin takdi-
rî müsaadesine bağlı olan siyasî toplantılar gibi bazı konular bir yana,
genel olarak bu hudut içinde kalmaktadırlar.

(5) D. K. D. C. 67, s. 18, 1954.

5. — *İdarenin kazaî mürakabesi*: Türkiye'de bu mürakabe, Fransız sistemini örnek olarak alan bir idarî kaza cihazına mevdudur. Bu cihazın başında, üyeleri parlâmento tarafından seçilen ve bundan ötürü idare karşısında tam bir bağımsızlıktan faydalanan Danıştay vardır.

İdarenin kazaî kontrolü, kanuna ve onun hukukî tefsirine göre, idare edilenlerin haklarını ihlâl eden, ya da hukuk kaidelerine aykırı olup da menfaatlarına dokunan her türlü idarî fiil ve işleme şamildir. İhlâli kazaî mürakabeye yol açan hukuk kaideleri içine, Türk Danıştay'ının anlayışına göre genel olarak, teşriî, ya da idarî bir metinden doğan kaideler girdiği gibi, hak ve nasafet esasları da giriyor. Bundan başka, idarenin takdirî işlemleri yetkinin kötüye kullanılması açısından kazaî mürakabeye tâbidir. Gerçi bu şümüllü kazaî mürakabeyi bertaraf eden mahsus (ad hoc) kanunî hükümler vardır. Memurların teşkilât emrine alınması veya re'sen emekliye sevk edilmesi, mahsus kanun hükümleriyle kazaî mürakabe dışında bırakılan hallerdendir.

Bunun dışında Türk Danıştay içtihatlarında, Fransız hükümet tasarrufları nazariyesi gibi bir kazaî istisna henüz takarrür etmiş bulunmamaktadır. Dış münasebet veya yüksek iç politika konularına ilişkin bazı eski kararlarında Danıştay, kazaî mürakabeyi reddetmiştir (6). Fakat on yıldan fazla bir zamandan beri yayınlanan kararları arasında benzer bir karara rastlanmıyor.

6. — *Hakim bağımsızlığı*: Türk anayasasının 8. maddesine göre, kazaî kuvvet, tıpkı teşriî kuvvet gibi millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılır. Yine anayasasının 54. maddesine göre hâkimler, kazaî görevlerinin icrasında, bağımsız ve her türlü müdahaleden masundurlar. Hükümlerine dokunulamıyacağı gibi, B. M. M. dahil hiçbir makam bu hükümlerin icrasına mani olamaz.

Bu görevsel güvenlik, anayasasının hakimler için derpiş etmiş olduğu statü güvenliği ile kuvvetlendirilmiştir. Anayasaya göre hakimler, belli haller ve kanunun derpiş etmiş olduğu usul dışında azledilemezler. Statüleri kanunlarla düzenlenmek gerekir. Daha önce belirtildiği gibi Danıştay üyeleri, seçim tarzının teminatından faydalanırlar. Kanun adlî hakimler için de önemli teminat derpiş etmiştir. Bunların tâyini ve terfii, Temyiz Mahkemesi hakimlerinin çoğunlukta bulunduğu bir heyetin teklifi üzerine yapılır. Orta ve yüksek dereceli hakimler, rızaları olmaksızın tahvil edilemezler. Hakimlerin disiplini sıkı bir usule ve yine Temyiz Mahkemesi hakimlerinden tereküp eden bir hey'ete mevdudur.

(6) D. K. D. C. 6, s. 122 - 125 (Milletlerarası mukabele tedbirleri).

Bununla beraber, 25 hizmet yılını doldurmuş bulunan memurları emekliye sevk yetkisi, idarî kaza mensupları dahil, hakimlere de şamil-dir. Fakat kamu oyunda kuvvetli bir cereyan, son zamanlarda hakimlere sık sık uygulanan bu yetkinin kaldırılmasını istemektedir. Bundan başka hakimler için daha kuvvetli anayasa güvenliği sağlanması lehinde, siyasî parti programlarına bile aksetmiş bulunan kuvvetli bir istek de vardır.

IV. — Hukuk devleti kavramı ve âmme hizmeti :

Hukuk devleti deyimi ortaya çıktığı tarihte, yani 19. yüzyılda, devletin kayıtlayıcı hareketleri önünde idare edilenleri korumaya yönelik bir anlam kazanmıştır. Oysa ki, idare edilenler, yaşayışlarında ve faaliyetlerinde siyasî anlayış değişimleri ve teknik ilerlemelerle sayıları günden güne artan, yapıcı mahiyetteki âmme hizmetlerine gittikçe daha çok bağlı bir haldedirler. Hukuk devleti kavramı, bu gelişmenin gerektirdiği güvenlik ihtiyacına kayıtsız kalamamalıdır. Gerçekten kavramın esas maksadı, Devlet karşısında idare edilenlerin himayesi olduğundan, devletin kayıtlayıcı faaliyetleriyle yapıcı hizmetleri arasında fark gözetilemez. Aynı güvenlik ihtiyacı her iki durumda da mevcuttur. Esasen memleketin sosyal ve ekonomik şartlarını ıslâh maksadıyla devletin müdahale sahasının genişlemesi, ferdî hürriyetlerin hayli sınırlandırılması sonucunu doğurur.

Hukuk devleti kavramının iki esası, yani idarenin kanunîliği ve kazaî mürakabesi esasları bu gibi durumlarda da nazara alınmak gerekir. Türk Danıştay, bu yola girmekte tereddüt etmemiştir. Burada iki karar örneğini belirtmek isteriz :

1) Elektrik işletmesi idare eden bir belediye, beklenmiyen haller dolayısıyla tesisatta hasıl olan yetersizlik sonucu olarak bir abonenin cereyanını kesmiştir. Danıştay, bahis konusu işletmenin bir âmme hizmeti olması dolayısıyla, elektrik dağıtımında eşitliğe riayet etmek mecburiyetinde olduğunu, bu mecburiyetin, cereyan yetersizliği halinde de carî bulunduğunu, böyle bir durumda bazı abonelerin cereyanını kesecek yerde, bütün abonelerin cereyanında eşit bir indirim yapmak yoluna gitmek gerektiğini belirterek işlemi iptâl etmiştir (8).

2) Yine elektrik işletmesi idare eden bir belediye, sanayide kullanılan elektrikle, aydınlatmada kullanılan elektrik cereyanları arasında hiç

(8) D. K. D. C. 34, s. 193, (1946).

bir tefrik gözetmiyen eşit bir ücret tarifesi kabul etmişti. Sanayicilerden birinin müracaatı üzerine Danıştay, kanunî bir metin bulunmamasına rağmen, böyle bir tarifenin her iki istihlâk tarzı arasında bir ayırım bulunmasını gerektiren ekonomik mülâhazalara göre hazırlanması gerektiğini, nitekim gerek elektrik istihlâk vergisi hakkındaki kanunun, gerekse büyük belediyeler elektrik tarifelerinin böyle bir ayırmayı benimzediklerini ifade ederek, işlemi iptâl etmiştir (9).

SONUÇ :

Yukardaki açıklamalar, hukuk devleti anlayışının Türkiye'de oynadığı rol ve gerçekleşme derecesi hakkında bir fikir vermeğe yeter sanıyoruz. Her şey mükemmel olmamakla beraber oldukça ileri bir merhaleye ulaşmış bulunuyoruz. Başarılı olmasını yürekten dilediğimiz Chicago kollogyumu sonuçları, hukuk devletini gerçekleştirme yolundaki gayretlerinde Türk hukukçularının ilgisini çekmekten geri kalmıyacaktır.

(9) D. K. D. C. 54 - 57, s. 433.